

Ad Fontes

Eerste Boustene vir 'n Geskiedenis van die Reformatoriese Filosofie – ook in Suid- Afrika

Prof. B.J. van der Walt

Skool vir Filosofie

Potchefstroomkampus

Noordwes-Universiteit

Privaatsak X6001

POTCHEFSTROOM

2520

Suid-Afrika

hannah@intekom.co.za

Ad fontes

First Building Blocks for a History of Reformational Philosophy – including South Africa

To have a good perspective on the philosophy one is practising, some knowledge of its history is a prerequisite. A history of Reformational thought is of equal importance to inspire generations of the future. A beginning was made in 2006 to document the history of the movement for a Reformational Philosophy, started about seventy years ago (1935) in the Netherlands. However, it was a very brief overview and it also does not include a history of this trend of philosophy in South Africa, regarding it more or less as a Dutch “export”. This article will not be able to fill this gap. It is not of a historiographical but of a bibliographical nature. As its title (ad fontes) indicates, the intention is merely to collect some of the original sources or building blocks for an eventual historical evaluation. Apart from

an introduction (about the need and the method), it will be done in the following four steps: (1) Something briefly about the cradle of Reformational Philosophy in the Netherlands. (2) The origin, development and representatives of this movement in South Africa (confined to two centra, viz. Bloemfontein and Potchefstroom). (3) Its global geographical dissemination and theoretical application in a variety of disciplines. (4) Since an eventual history will include, apart from the past and the present, also the future, the challenge of the contextualisation of a Reformational philosophy for the African continent concludes the essay.

1. Inleiding: Noodsaaklikheid en werkswyse

Geskiedenis is – selfs al dink nie almal nie so nie – belangrik. Stellingwerff (2006:7) beweer selfs dat 'n kultuur nie in stand gehou kan word sonder die geskiedenis daarvan nie. Dit is nie net belangrik vir die bestaande nie, maar ook vir toekomstige generasies.

1.1 Noodsaaklik vir die hede

Tereg sê Stellingwerff (2006:7) dat vir 'n goeie perspektief op die werk wat iemand onderneem, ten minste 'n elementêre kennis van die geskiedenis noodsaaklik is. In beelde gestel, sou 'n mens kon sê dat 'n kaart van die bestaande landskap nodig om jou weg daardeur te kan vind. Of, anders gestel: Om veilig vorentoe te kan bestuur het 'n mens nie alleen 'n skoon voorruit nodig nie, maar ook 'n truspieël om van tyd tot tyd agtertoe te kan kyk. Indien dit van ander dissiplines geld, dan des te meer vir 'n grondleggende dissipline soos die Filosofie.

1.2 Noodsaaklik vir toekomstige generasies

Vergun die outeur om die belang van hierdie punt te illustreer na aanleiding van die vrae van 'n nagraadse student in Filosofie op die Potchefstroomkampus van die Noordwes-Universiteit.

“Tot sover het ek net van Dooyeweerd en Vollenhoven gehoor. Was hulle die enigste Christelike filosowe?” (Die student was verras om van Suid-Afrikaanse Christelike filosowe, byvoorbeeld Stoker, te hoor.) “Is so 'n Christelike benadering dan net tot Potchefstroom beperk?” (Die student was eweneens verbaas om te verneem dat daar oor baie dekades ook aan die Universiteit van die Vrystaat in Bloemfontein verskeie Christelike filosowe werksaam was.) “Omdat ek nie net op 'n tweederangse manier van hulle wil hoor nie, sal ek graag hul geskifte self wil lees. As u my met die name kan help, soek ek hul boeke self in die biblioteek.” (Dit is

graag gedoen.) “Dit sal baie interessant wees om na te gaan in watter mate hulle, byvoorbeeld wat hulle basiese uitgangspunte betref, ooreenstem en op watter punte hulle verskil.” (Waarop die outeur verduidelik het dat daar in die Reformatoriese tradisie deur verskillende mense gesaai is, maar dat elkeen nie dieselfde saad geplant het nie – selfs Dooyeweerd en Vollenhoven verskil! Hulle lewensbeskoulike uitgangspunte was egter naastenby dieselfde.) “Prof., ek vind die Reformatoriese filosofie inspirerend en bevrydend. Ek hoop dit is nie net tot Nederland en Suid-Afrika beperk nie.” (Die outeur kon die versekering gee dat dit reeds internasionaal uitgekring het.) “Soos u weet, het ek voorgraads Fisika studeer. Daar is ook van my studentemaats in ander vakke, soos kuns en ekonomie, wat soos ekself in die Filosofie belangstel. My laaste vraag is dus of dit net filosofie is wat ’n Reformatoriese benadering huldig en of daar nie dalk ook ander wetenskaplikes is wat vanuit so ’n perspektief dink nie.” (Gelukkig kon die outeur ook hierop positief antwoord en die student na enkele skrywers en bronne verwys – sien afdeling 4.2 hieronder.)

Die outeur het daardie dag besef dat daar by die jongere generasie ’n behoefte bestaan. Ook dat hy (as lid van ’n ouere generasie, wat naastenby op hoogte is met die Reformatoriese Filosofie in die algemeen, asook sy verskillende verteenwoordigers) ’n verantwoordelikheid teenoor sulke jongmense het om ’n ryk tradisie aan hulle bekend te stel. Om dit in klasse te doen, is natuurlik die eerste opsie, maar leerplanne en tyd laat dit nie altyd toe nie. Dan maar meer beskeie begin en eenvoudig net noem wie die voorgangers was en wat/waaroor hulle geskryf het?

1.3 ’n Leemte

By die herdenking van die sewentigjarige bestaan van die Vereniging voor Reformatoriese Wijsbegeerte (vroeër “... voor Calvinistiese Wijsbegeerte”) in 2005 skryf Stellingwerff (2006) ’n kort geskiedenis van dié beweging. Aangesien dit ook elders reeds bespreek is (vgl. Friesen, 2006), hoef dit nie hier gedoen te word nie – behalwe twee opmerkings van belang vir die Suid-Afrikaanse konteks.

In die eerste plek word net 15 reëls van sy hele boek (2006:151) van 240 bladsye aan die Suid-Afrikaanse Reformatoriese denke gewy, waarin hy ook net die name noem van H.G. Stoker, J.A.L. Taljaard, N.T. van der Merwe, B.J. van der Walt, M.E. Botha en J.J. Venter – almal van Potchefstroom. Ten opsigte van Bloemfontein noem hy slegs D.F.M. Strauss. Terwyl sy werk heelwat ander Christelike filosofie buite Nederland bespreek, wil dit dus lyk asof Suid-Afrika nie eintlik iets opgelewer het wat vermelding verdien nie!

In die tweede plek word die indruk geskep dat die Suid-Afrikaanse Reformatoriese beweging bloot die uitvloeisel (’n “uitvoerprodukt”) van

Nederland was. Dit is histories nie heeltemal waar nie. Suid-Afrika kan in 2008 die 75ste bestaan herdenk van 'n inheemse Christelike filosofie, indien in gedagte gehou word dat H.G. Stoker (vir 'n bibliografie van sy werke vgl. Taljaard, 1957: 13 - 19) reeds in 1933 oor die Christelike filosofie in Nederland skryf (Stoker, 1933a), en in dieselfde jaar ook reeds sy eie Wysbegeerte van die Skeppingsidee uiteensit (Stoker, 1933b). Dit gebeur twee jaar vóór Dooyeweerd se *Wysbegeerte der Wetsidee* verskyn. Dit sou eerder meer korrek wees om te sê dat Vollenhoven, Dooyeweerd en Stoker sáám aan die totstandkoming van 'n Reformatoriese filosofie gewerk het. (Daar word tans byvoorbeeld gewerk aan die uitgawe van die korrespondensie tussen Stoker en Vollenhoven.) Trouens, lank voordat die Reformatoriese filosofie vanuit Nederland in ander wêrelddele aanklank gevind het, was dit alreeds in Suid-Afrika bekend.

Die gevolgtrekking is dus eenvoudig: Indien 'n vollediger geskiedenis te boek gestel sal word, sal ons in Suid-Afrika heelwaarskynlik self die verantwoordelikheid daarvoor moet neem.

1.4 Aanpak

Op die vraag hoe presies en wie dit moet doen, gaan die outeur nie nou in nie. Hy stel alleen 'n beskeie begin, 'n eerste bousteen voor: 'n lys van die name van die verskillende generasies Reformatoriese denkers in Suid-Afrika. Omdat dit onmoontlik is om binne 'n artikel volledige bibliografieë van hulle werke te gee, sal (hoewel hier en daar na een verwys word) gekonsentreer word op die fees/gedenkbundels wat aan hulle opgedra is. Daarin word, behalwe 'n lewensbeskrywing en ander besonderhede, gewoonlik ook taamlik volledige lyste van hulle geskifte gegee. Soiets blyk 'n haalbare begin te wees, wat ook vir latere navorsers oor die geskiedenis van hulp kan wees.

1.5 Opset

Omdat dit belangrik is om die hele tradisie vanaf sy ontstaan in gedagte te hou, sal ter inleiding ook iets oor Nederland gesê word. En om op die student (vgl. afdeling 1.2 hierbo) se vraag te antwoord, sal ook na 'n aantal figure uit verskillende wêrelddele verwys word, wat die Reformatoriese filosofie as vertrekpunt in 'n verskeidenheid dissiplinestoeapas of gebruik het. Die opset is dus soos volg: (1) by die bakermat in Nederland; (2) op Suid-Afrikaanse bodem; (3) die geografiese en inter-dissiplinêre globale invloed en (4) 'n slotgedeelte oor die noodsaak dat die Reformatoriese filosofie in die toekoms na die res van die Afrikakontinent uitgebrei en gekontekstualiseer moet word. ((Indien beskikbaar, word by die name van die denkers wat hierna volg hulle geboorte- en, indien van toepassing, ook die sterfdatums gegee. Ongelukkig was dit nie in alle gevalle moontlik nie. Oor die Reformatoriese filosofie wat reeds oorlede is, bied Brill,

(2005) gewoonlik kort maar waardevolle biografiese en bibliografiese besonderhede.))

2. By die bakermat in Nederland

Dit is goed om in gedagte te hou dat die Reformatoriese filosofie nie skielik in Nederland gebore was nie. Dit het ook “voorouers” gehad – al was hulle nie volbloed filosowe nie. Van der Walt (2000:151-152) vat die begin so saam: dit begin in Afrika, herleef in Switserland en ontwaak weer in Nederland.

2.1 'n Kort voorgeskiedenis

Gewoonlik word vir die wieg van die Reformatoriese denke in die breë – nogal merkwaardig – na 'n Afrikaan, naamlik Aurelius Augustinus (354 - 430 n.C.) verwys; of in alle geval na Johannes Calvyn (1509 - 1564) uit Switserland. Indien dit nie gebeur nie, word die naam, A. Kuyper (1837-1920), genoem. Stellingwerff (2006:10) sê dan ook: “Als men een lange lijn zoekt kan dat die zijn, die van het Evangelie via Aurelius Augustinus, Johannes Calvijn en Abraham Kuyper naar de Reformatorische Wijsbegeerte loopt.”

Hierdie drie denkers (veral die eerste twee) gaan wel reformatories te werk, maar is eerder as teoloë dan filosowe in die Christelike tradisie bekend – ten spyte daarvan dat Calvyn 'n *philosophia christiana* bepleit. Ongelukkig versink die Reformatoriese denke na Calvyn weer terug in die Protestantse Skolastiek, omdat sy navolgers nie 'n Christelike filosofie uitwerk nie.

Twee denkers wat hertoe 'n belangrike bydrae gemaak het, was (hoewel hulle in die eerste plek teoloë was) die reeds genoemde A. Kuyper (1837 - 1920) asook H. Bavinck (1854 - 1921). Klapwijk deel die geskiedenis van filosofie aan die Vrije Universiteit (tot 1980) in drie periodes in, nl. (1) die van wysgerige *verkenning* (2) wysgerige *sistematisering* en (3) wysgerige *uitbou*, en behandel Kuyper en Bavinck onder die eerste periode (cf. Klapwijk, 1980:530-542 en 546-551). Hy behandel terloops ook ander denkers uit hierdie periode soos Jan Woltjer (1849 - 1917) (vir meer oor Woltjer, cf. Van der Laan, 2000: 542 - 544), en G.H.J.W. Geesink (1854-1929). Nog 'n denker – 'n gewone onderwyser – wat belangrike “voorwerk” help doen het, maar weinig erkenning daarvoor ontvang het, is A. Janse (vgl. Van der Walt, 1989 & 2004b). Hoewel al hierdie denkers filosofies geïnteresseerd was, het hulle nie op hierdie gebied gespesialiseer en dus 'n eie Christelik-filosofiese sisteem uitgebou nie. Dit sou die taak van volgende geslagte word.

In wat nou volg, word die name van vier generasies Christelike filosowe in Nederland genoem, beginnende by die twee “vaders” van dié beweging.

2.2 Die “patres philosophiae Christianae”

Oor die bydrae van D. H.Th. Vollenhoven (1892 - 1978) en H. Dooyeweerd (1894 - 1977) is waardevolle gegewens te vinde in Van Dijk, Stellingwerff, e.a. (1961:43 - 112), wat ook hulle geskrifte tot op datum insluit. Klapwijk (1980:554 - 560) beskryf ook kortliks dié “vaders” se bydraes. Verder bied die verskillende bundels wat aan hulle opgedra is ook nuttige materiaal. Só byvoorbeeld Zuidema en Popma (1951) – wat ongelukkig nie veel oor Vollenhoven self bevat nie. Die bundel onder redaksie van Bril, Hart en Klapwijk (1973) bevat (pp. 215 - 222) wel Vollenhoven se belangrikste geskrifte. Verder moet Stellingwerff (1992) se biografie oor Vollenhoven vermeld word. Hierbenewens is daar gedurende die laaste paar jaar verskeie van Vollenhoven se geskrifte vir die eerste keer in Engels gepubliseer. (Vgl. Van der Walt, 2006a.) In die geval van Dooyeweerd is die bundels onder redaksie van De Gaay Fortman e.a. (1965), McIntire (1985) en Verburg (1989) waardevol (met bibliografiese gegewens oor Dooyeweerd).

2.3 Die tweede generasie

Hoewel die verskillende geslagte oorvleuel, kan tot dié generasie die name van Nederlanders soos J.P.A. Mekkes (1898 - 1987), S.U. Zuidema (1906 - 1975), K.J. Popma (1903 - 1986), H. van Riessen (1911 - 2000), J.D. Dengerink (geb. 1921), M.C. Smit (1911 - 1981) en A. Troost (geb. 1916) genoem word (cf. Klapwijk, 1980:570 e.v.). Oor eersgenoemde vier denkers bied Van Dijk, Stellingwerff, e.a. (1961:113 - 176) waardevolle gegewens asook bibliografieë (tot 1960). Vir Popma het daar ook 'n feesbundel met 'n lys van sy publikasies verskyn (vgl. Popma e.a., 1974) en so ook Zuidema (vgl. Van Riessen *et al.*, 1972) en vir Van Riessen (vgl. Blokhuis e.a., 1981). Die outeur laat die name van ander Nederlanders hier uit, wat later (by afdeling 4.2 hieronder) genoem sal word, omdat hulle vanuit 'n Reformatories-filosofiese perspektief op spesifieke dissiplines belangrike bydraes gemaak het.

2.4 Die derde generasie

Hier kan onder andere die name van die volgende denkers vermeld word: H.J. van Eikema Hommes (1930 - 1984) – meer 'n regsfilosoof maar hy skryf ook 'n boek oor Dooyeweerd; J. Klapwijk (geb. 1933); J. van der Hoeven (geb. 1932); H.G. Geertsema (geb. 1940); A.P. Bos (geb. 1943); S. Griffioen (geb. 1941); G. Groenewoud (geb. 1940); R. van Woudenberg (geb. 1957); B. Kee (geb. 1942) en A. Tol (geb. 1943). Die meeste van hulle het reeds geëmeriteer (vgl. Klapwijk, 1980: 574 e.v.).

2.5 Die nuwe (vierde) generasie

Onder diegene wat tans die fakkel verder moet dra is denkers soos G.J. Buijs, J. Hoogland (geb. 1959), R. Kuiper (geb. 1962), G. Glas, M.J. Verkerk (geb. 1943) en M.J. de Vries.

Nederland was inderdaad bevoorreg dat dit oor vier generasies en 'n tydperk van 70 jaar heen soveel geleerdes kon hê wat die Reformatoriese denke voortgedra het.

3. Reformatoriese filosofie op Suid-Afrikaanse bodem

Soos reeds genoem, word dit hier beperk – hoewel daar ook enkele Reformatoriese denkers aan sekulêre inrigtings verbonde was/is – tot die twee tersiêre inrigtings waar dit 'n groter invloed gehad het, naamlik Bloemfontein en Potchefstroom.

3.1 Bloemfontein (Universiteit van die Vrystaat)

Ook hier sou 'n mens reeds vier geslagte kon onderskei:

3.1.1 Die eerste en tweede geslag

Die baanbreker hier was E.A. Venter (1914 - 1968), wat oor die geskiedenis van die filosofie (vgl. Venter, s.j.(a)), die sistematiek (vgl. Strauss, (Red.), s.j.) en samelewingsprobleme (vgl. Venter, s.j.(b)) geskrywe het.

Ongeveer gelyktydig werk ook H.J. Strauss (1912 - 1995) aan die uitbou van 'n Christelike benadering tot die wetenskap (vgl. Strauss, 1964). Meer besonderhede oor hom (ongelukkig bestaan geen bibliografie van sy eie werke nie) is te vinde in die gedenkbundel aan hom opgedra ((vgl. Wessels, (Red.), s.j.)).

E.A. Venter word deur P. de B. Kock (1913 - 1977) as filosoof aan die Universiteit van die (Oranje-) Vrystaat opgevolg. Vir besonderhede van sy geskifte vergelyk Kock (1970 & 1972). Vir biografiese en bibliografiese gegewens vgl. Smit, Strauss & Strauss (1992).

3.1.2 Die derde en vierde geslag

Onder die derde generasie sou die name genoem kan word van J.H. Smit (geb. 1941), D.F.M. Strauss (geb. 1946), J. Visagie (geb. 1948) en J.C. van der Merwe (geb. 1968). Eersgenoemde het reeds geëmriteer en die “Festschrift” aan hom opgedra bevat sowel 'n kort lewensbeskrywing as 'n lys van sy werke (vgl. Lategan, Strauss & Van der Merwe, 2001:141-145). Prof. D.F.M. Strauss is nog aktief, hoewel hy by sy sestigste verjaarsdag in 2006 reeds met 'n huldigingsbundel vereer is (vgl. Lategan & Smit, 2006).

Visagie en Van der Merwe is intussen aangevul met dosente wat die “vierde generasie van Bloemfontein” genoem sou kon word. Verder is daar aan die Universiteit van die Vrystaat ook verskeie akademici in ander dissiplines (soos D.J. van den Berg in Kunstgeskiedenis, A.W.G. Raath in Regte en verskeie persone in Opvoedkunde), wat hulle dissiplines vanuit 'n Reformatories-filosofiese hoek beoefen; afgesien nog van diegene (soos L.O.K. Lategan) wat aan ander instellings in Bloemfontein verbonde is.

3.2 Potchefstroom

Aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys (sedert 2004 die Potchefstroomkampus van die Noordwes-Universiteit) kan ook reeds vier geslagte onderskei word.

3.2.1 Die “vader”

Soos reeds hierbo vermeld, was H.G. Stoker (1899 - 1993) die grondlegger van 'n Christelike benadering tot die filosofie en die wetenskap in die algemeen – hy publiseer reeds in die begin van die dertigerjare van die vorige eeu daarvoor. Hy word een van die bekendste (Christelike) filosowe van sy tyd. In die bundel wat aan hom opgedra word (vgl. Stoker, 1971), word sowel 'n *curriculum vitae* as lys van sy publikasies (tot 1970) gegee. Sy hoofwerke is die tweedelige *Oorsprong en rigting* (1967 en 1970) asook die boek *Beginsels en metodes in die wetenskap* (1961).

3.2.2 Die tweede geslag

Tot hierdie generasie (ook al is dit weer nie 'n waterdigte onderskeid nie) behoort J.A.L. Taljaard (1915 - 1994), N.T. van der Merwe (1932 - 2004) en P.G.W. du Plessis (geb. 1932), wat vir 'n tydlang aan die Departement Filosofie verbonde was. Vir biografiese gegewens asook 'n bibliografie van Taljaard, vgl. Conradie, Van der Merwe, e.a. (1975) se bundel aan hom opgedra asook die huldigungsuitgawe van die blad *Koers*, 49, 1984 (Vgl. Van der Walt, 1984). By die bibliografie van 1975 sal Taljaard (1976) bygevoeg moet word, aangesien dit as sy *magnum opus* beskou kan word. Die spesiale uitgawe van *Koers*, onder redaksie van Van der Walt (2006b) aan N.T. van der Merwe opgedra, bied ook 'n lewensbeskrywing en 'n lys van sy geskrifte.

3.2.3 Die derde en vierde geslag

Hier kan die name genoem word van M.E. Botha (geb. 1938) en J.J. Snyman (geb. 1947), wat beide 'n tydlang aan die Departement Filosofie op Potchefstroom verbonde was. Verder B.J. van der Walt (geb. 1939), J.J. Venter (geb. 1945) en M.F. Heyns (geb. 1961). Van hulle het alreeds geëmeriteer en is deur 'n jonger geslag (die vierde generasie) opgevolg.

4. Die wêreldwye geografiese en interdisiplinêre verspreiding van die Reformatoriese filosofie en wetenskapsbeoefening

Die Reformatoriese denke is gelukkig nie tot Nederland en Suid-Afrika beperk nie. Ten slotte dus net enkele voorbeelde van die globale verspreiding – eers geografies en dan na verskillende dissiplines.

4.1 Wêreldwye geografiese verspreiding

Die Reformatoriese ideaal het veral op twee plekke in die V.S.A en drie plekke in Kanada inslag gevind.

4.1.1 Die V.S.A.

Aan *Calvin College* (Grand Rapids) het H.E. van Runner (1916 - 2002) 'n belangrike rol gespeel om talle studente (uit die V.S.A. sowel as Kanada) met die Reformatoriese gedagte te inspireer. Twee feesbundels is dan ook aan hom opgedra – vgl. Kraay & Tol (1979) en Van der Goot (1981). Op die gebied van 'n Reformatoriese teologie het ook G.J. Spykman (reeds oorlede) 'n belangrike bydrae gemaak.

Aan *Dordt College* (Sioux Center, Iowa) het J.C. vander Stelt (geb. 1934) in die Departement Filosofie gewerk. Onder die redaksie van Kok (2001) word by sy aftrede 'n feesbundel aan hom opgedra. Hy word onder andere opgevolg deur J.H. Kok (geb. 1948), wat oor Vollenhoven gepromoveer het (vgl. Kok, 1992), en R.D. Hendersen wat (vgl. Hendersen, 1994) oor Dooyeweerd gepromoveer het). Onder hulle medestanders kan die opvoedkundige, J. van Dijk, en die politokoloog, R.M. McCarthy, genoem word.

4.1.2 Kanada

Aan die *Institute for Christian Studies* (in Toronto) het reeds 'n hele aantal mense gewerk wat genoem behoort te word. Onder hulle is B. Zijlstra (1934 - 1986), C. Seerveld (geb. 1930), H. Hart (geb. 1935), J. Olthuis, P. Marshall, H. Fernhout en D. Blomberg – om enkel die ouere generasie te noem.

Aan die *Redeemer University College* (in Ancaster) moet die naam van A.M. Wolters genoem word, wat die uitstekende werk *Creation regained* (1985) – in baie tale vertaal – oor 'n Reformatoriese lewensvisie geskryf het, asook T. Plantinga en M. E. Botha.

By *The King's University College* (in Edmonton) is H. Fernhout (vroeeër van die Institute for Christian Studies) tans die president en, hoewel daar nie (sover die outeur se kennis strek) 'n Reformatoriese filosoof gesetel is nie, is daar wel heelwat dosente in onderskeie dissiplines wat Reformatories van denke is. Só word byvoorbeeld H. van Belle (emeritus) en J.L. Hiemstra hier genoem.

4.1.3 Australië, Engeland, Suid-Korea

Vanuit Australië het S. Fowler baie gedoen om die Reformatoriese filosofie bekend te stel (vgl. die huldigingsbundel onder redaksie van Blomberg, 1996). Ander name wat genoem kan word, is H. van der Laan (geb. 1932), D. Blomberg (tans by die I.C.S. in Toronto), D.L. Roper en T. Fackerell.

Van Engeland kan die naam van D. Hanson en van Suid-Korea die name van Bon-Ho Son en Sung Soo Kim vermeld word.

4.2 Wêreldwye interdisiplinêre verspreiding

Sonder om volledig te probeer wees gee die outeur ter illustrasie 'n aantal dissiplines met die name van denkers daarby. (Sommige reeds genoemde name word hier herhaal, terwyl die name van enkele Nederlanders wat nie in die voorafgaande oorsig verskyn het nie nou hier genoem word.)

- **Arbeidsverhoudinge:** H. Antonides (Kanada).
- **Biologie:** J.H. Diemer (1904-1945), J.J. Duyvené de Wit (1909-1965) en U. Zijlstra (Kanada).
- **Ekonomie:** B. Goudzwaard (geb. 1934, Nederland) en G. Monsma (V.S.A.).
- **Eстетika en Kunstgeskiedenis:** H.R. Rookmaker (oorlede), C. Seerveld (geb. 1930, Kanada) en D.J. van den Berg (Bloemfontein).
- **Etiëk:** A. Troost (geb. 1916, Nederland), J. Olthuis (Kanada) en H. Jochemsen (Nederland).
- **Fisika:** M.D. Stafleu (geb. 1937, Nederland).
- **Godsdienstwetenskap:** A. Helleman (Nigerië).
- **Historiografie en Geskiedenisfilosofie:** K.A. Bril (geb. 1932), M.C. Smit (1911-1981) en C.T. McIntire (Kanada).
- **Natuurwetenskappe:** M.D. Stafleu (Nederland) en D.F.M. Strauss (RSA).
- **Opvoedkunde:** J. van Dyk (V.S.A.), D. Blomberg (Kanada) en S. Fowler (Australië).
- **Politiese Wetenskappe:** B. Zijlstra (Kanada), R.M. McCarthy (V.S.A.), J.W. Skillen (V.S.A.), J. Chaplin (Engeland) en H.E.S. Woldring (Nederland).
- **Psigologie:** H. van Belle (Kanada), G. Glas en W.J. Ouweneel (Nederland).
- **Regswetenskap:** H. van Eikema Hommes (Nederland), 1930-1984).
- **Sosiologie:** B. Breems (V.S.A.), M.E. Botha (Kanada) en S. Griffioen (Nederland).
- **Taalkunde:** P.A. Verburg (1905-1989).
- **Tegnologie:** H. van Riessen (1911-2000), E. Schuurman (geb. 1937, Nederland) en M.J. de Vries (Nederland).
- **Teologie:** J.W. Tunderman (1903-1942), G.J. Spykman (V.S.A., oorlede), A. Troost (geb. 1916, Nederland) en J.C. vander Stelt (V.S.A.).

- **Wetenskapsleer:** R. Clouser (V.S.A.) en W.J. Ouweneel (geb. 1944, Nederland).

Hoewel onvolledig, blyk uit hierdie opgawe dat die Reformatoriese filosofie vrugbaar in verskillende dissiplines en vir konkrete probleme gebruik kan word.

Tot sover is die verlede en die hede van die Reformatoriese denke verken. Aangesien die geskiedenis die verlede, die hede en eventueel ook die toekoms sal omvat, moet ten slotte nog 'n vlugtige blik op die toekoms gewerp word.

5. Uitbreiding na, en kontekstualisering van die Reformatoriese denke vir Afrika

Uit die voorafgaande het duidelik geblyk dat die Reformatoriese filosofie en wetenskapsbeoefening in die algemeen reeds 'n lang en ryk geskiedenis het. Dit was en is 'n ligbaken in die gesekulariseerde Westerse kultuur, wat nie onder 'n emmer toegemaak mag word nie; 'n kosbare plant wat nie net tot Westerse bodem beperk mag word nie. Ons eie – in baie opsigte nog steeds donker kontinent – het dié soort lewensvisie en filosofie dringend nodig.

5.1 Drie vlakke

Filosofie val egter nie 'uit die lug nie'. Dit groei organies vanuit 'n spesifieke omgewing. Soos in die geval van 'n boom moet 'n mens onderskei tussen die wortel, die stam, die takke en die vrugte. Die 'wortel' is een of ander godsdienstige oortuiging, soos die Christelike of sekulêre geloof. Die 'stam' is 'n bepaalde lewensvisie en lewenswyse. Die "takke" is die filosofie met sy verskillende subdissiplines. Die 'vrugte' is die toepassing van die filosofie op verskillende dissiplines buite die filosofie. Die Christelike filosofie en vakwetenskappe moet dus 'gevoed' word vanuit die wortels van 'n bepaalde religie en lewensvisie, anders kan dit nie ontwikkel nie. (As die religieuse en lewensbeskoulike wortels nie meer lewe nie, verstar en verdor die Filosofie ook.) Dit blyk byvoorbeeld onteenseglik uit die ontstaan van die Reformatoriese filosofie in Nederland. Vollenhoven en Dooyeweerd was bevoorreg dat hulle kon voortbou op 'n reeds bestaande Christelike lewens- en wêreldbeskouing.

In Afrika het ons (met die uitsondering van 'n klein groepie mense) 'n heeltemal ander situasie. Mense is bekeer en baie kerke is gestig, maar 'n duidelike Christelike lewensvisie – veral 'n uitdruklik Reformatoriese lewensvisie – ontbreek (vgl. bv. Adeyemo, 1993, Fowler, 1995 en Shaw, 1986). Die bouwerk sal dus op hierdie vlak moet begin – anders sal 'n Reformatoriese filosofie 'n kunsmatige, aangeplakte produk wees wat in die lug bly hang en geen lewenskragtigheid het nie (Meer hieroor onder afdeling 5.4.).

5.2 Die aandag op die nood gevestig

Die outeur noem as voorbeelde slegs twee persone wat in die verlede die aandag op dié groot behoefte aan Reformatoriese denke in Afrika gevestig het.

5.2.1 Vanuit Nederland

Klapwijk (1987) beklemtoon by die Internasionale Symposium van de Vereniging voor Reformatorische Filosofie (1986 te Zeist, Nederland) dat die Reformatoriese filosofie – na 50 jaar – meer gekontekstualiseer moet word. Dit was immers die geheim van dié “vaders” (Vollenhoven en Dooyeweerd) dat hulle vanuit die eie, lokale konteks met hulle filosofie tot die harte en denke van baie Nederlanders gespreek het.

Klapwijk skryf byvoorbeeld: “Transformational philosophy taken in the Christian sense presents itself in all modesty as a philosophy *in loco*: a philosophy ‘at the spot’. It does not install itself beforehand in some supposed process of universal culture or of Western development. ... It takes the concrete historical cultural situation, including its intellectual heritage, as its hermeneutical starting point and the creational-messianic perspective as its transformational guideline. It strives purposefully for a general philosophical view of reality, but seeks to attain this primarily via a mastering of philosophical problems as they come up in ‘local’ Western, Oriental, African, Latin American and other situations, and secondarily via an encounter of these cultures along the difficult path of cross-cultural communication.”

Hy sluit met die volgende woorde af: “In future Christian philosophizing cannot be a Western affair. And the future in question has already begun!”

Met die oog op sy wêreldwye missie – en ter wille van sy eie dinamiek en vrugbaarheid – moet die Reformatoriese filosofie dus in verskillende vorme ontwikkel word. Terselfdertyd word die beoefenaars oor die hele wêreld saamgebind deur ’n gemeenskaplike religieuse lewensbeskoulike perspektief en gemotiveer deur ’n gemeenskaplike roeping.

5.2.2 Vanuit Suid-Afrika

By dieselfde Internasionale Simposium vestig Van der Walt (1988) vanuit Suid-Afrika die aandag op presies dieselfde saak. En by die daaropvolgende Internasionale Simposium van die Vereniging voor Reformatorische Filosofie (te Bovendonk, Nederland) herhaal hy op nog dringender wyse dié oproep (vgl. Van der Walt, 1994).

Twintig jaar ná 1986 moet Stellingwerff (2006:180) egter konstateer dat daar op die oproep van Klapwijk (en dus ook Van der Walt) nog geen reaksie gekom het nie. Net soos wat ons ons eie geskiedenis sal moet skryf (vgl. hierbo), sal ons dus ook die verantwoordelikheid moet dra dat die

Reformatoriese filosofie nie tot Suid-Afrika beperk bly nie, maar dit na die res van Afrika help uitdra.

5.3 Die konteks

In ooreenstemming met Klapwijk se nadruk daarop dat die Reformatoriese filosofie kontekstueel moet wees, behoort in gedagte gehou te word dat ons vandag in 'n totaal ander geesteklimaat lewe as dié waarin ons voorgangers gedink, geskryf en gedoseer het.

Dit is feitlik onnodig om te sê, maar dink byvoorbeeld net aan die volgende nuwe kenmerke van ons tyd: (1) 'n Toenemende sekulêre samelewing (In Afrika nie alleen die sekularisasie van die tradisionele Afrikageloof en -kultuur nie, maar ook nou die Christendom.); (2) postmoderne relativisme; (3) 'n neo-liberale, neo-kapitalistiese vryemark ekonomie, wat as gevolg van globalisering nie net geografies oor die hele wêreld (Afrika ingesluit), versprei nie, maar – nog gevaarliker – tot die kommersialisering van al die ander van nature nie-ekonomiese terreine van die lewe lei; (4) allerlei nuwe vorme van na-binne-gerigte (“piëtistiese”) soorte Christelikheid en kerkisme. Al dié faktore – en nog baie meer – roep vandag totaal nuwe vrae op, wat ook heeltemal nuwe antwoorde vanuit 'n Christelike perspektief noodsaak.

5.4 Hoe om die uitdaging aan te pak

In ooreenstemming met wat reeds onder afdeling 5.1 hierbo gestel is, wil die skrywer graag aanbeveel dat die groot taak op die volgende drie vlakke aangedurf word:

5.4.1 Die religieuse vlak

Hoewel daar miljoene Christene in Afrika is 'n en daagliks nog meer word – is die “bril” waarmee hulle die Bybel lees dikwels “dof”. Daarmee word eerstens bedoel dat hulle die Bybel dikwels nog as 'n Westerse boek beskou, wat dus min vir hulle eie kulturele konteks kan bied. In hierdie geval is onlangs 'n groot stap vooruit gemaak met die verskyning van die *African Bible Commentary* (vgl. Adeyemo, 2006).

Tweedens word die Bybel dikwels alleen gelees om die persoonlike geloofsluwe te versterk en nie ook met die oog op die implikasies van die Evangelie vir die wye lewe buite die persoonlike geloofsluwe en die kerk nie (Meestal word die Woord van God met die dubbelfokusbril van een of ander vorm van die natuur-genade tema gelees).

Afrikaner moet dus op die eerste (godsdienstige) vlak gehelp word met materiaal wat die Bybel met 'n breër, Reformatoriese bril bestudeer. 'n Voorbeeld van so 'n werk is dié van Bartholomew & Goheen (2004) – dit beskryf die “drama” van die Bybel vanuit die perspektief van God se omvattende koninkryk.

5.4.2 Die lewensbeskoulike vlak

Om na hierdie vlak te beweeg is daar tans talle werke in Engels beskikbaar. Die outeur noem slegs die volgende: Goudzwaard (1984), Marshall & Gilbert (1988), Naugle (2002), Walsh & Middleton (1984 en latere herdrukke), Wolters (1985 en herdruk). Van der Walt (2004a) is spesifiek op Afrika gerig. Die Instituut vir Reformatoriese Studie te Potchefstroom het (tot 1999 toe dit gesluit is) ook heelwat op hierdie vlak vir Afrika probeer doen.

5.4.3 Die (elementêre) filosofiese vlak

Aangesien dit 'n pedagogiese flater sou wees om op hierdie derde vlak nuwelinge dadelik al byvoorbeeld Dooyeweerd se *A new critique of theoretical thought* te laat lees of Vollenhoven se *Isagoge Philosophiae*, moet eers van eenvoudiger inleidings gebruik gemaak word. Voorbeelde is: J.M. Spier (1902-1971) se *An introduction to Christian philosophy* (1966), L. Kalsbeek (1903-1995) se *Contours of a Christian philosophy* (1975) of D.F.M. Strauss se *Man and his world* (1990). Die werk van Kok (1998) bied 'n nuttige elementêre inleiding in die denke van Vollenhoven asook 'n kort oorsig oor die geskiedenis van die Westerse denke.

Twee dinge moet ten slotte in gedagte gehou word. In die eerste plek moet op al drie vlakke die konkrete probleme waarmee Afrika te make het verreken word. Indien Afrikane besef hoe waardevol 'n Reformatoriese lees van die Bybel, lewensvisie en filosofie is om koers in die daaglikse lewenspraktyk te bied, sal hulle ook meer daartoe aangetrokke voel.

In die twee plek hoef almal nie filosowe (die derde vlak) te word nie. Indien iemand net tot op die eerste of tweede vlak gehelp is, is reeds baie bereik. Popma het eenkeer gesê dat Christene – gelukkig – ook sonder 'n Christelike filosofie 'n vir God welgevallige lewe kan lei en salig kan word!

6. Terugblik

Hierdie verkenning het by die *verlede* begin – die ontstaansgeskiedenis van die Reformatoriese denke in Nederland en Suid-Afrika. Geleidelik het dit na die *hede* beweeg – daar is aangetoon dat daar oor 'n wye front (geografies globaal en teoreties in talle dissiplines) aan die uitbouing van die Reformatoriese filosofie en ander dissiplines gewerk word. Ten slotte is daar ook aan die *toekoms* geraak – die noodsaaklikheid is onderstreep dat hierdie verruimende en bevrydende soort Christelike denke verdien om vlerke te kry na die res van Afrika. Mag dié ideaal nog verwesenlik word, sodat Afrika ook eendag 'n plek in 'n eventuele geskiedenis van die Reformatoriese denktradisie mag verwerf.

Bibliografie

- ADEYEMO, T. (Ed.). 1993. *The Christian mind in a changing Africa*. Nairobi: The Association of Evangelicals in Africa.
- ADEYEMO, T. (Ed.). 2006. *African Bible Commentary*. Nairobi: World Alive Publishers; Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- BARTHOLOMEW, C.G. & GOHEEN, M.W. 2004. *The drama of Scripture; finding our place in the Biblical story*. Grand Rapids, Michigan: Baker.
- BLOKHUIS, P., KEE, B., SANTEMA, J.H. & SCHUURMAN, E. (Eds.). 1981. Wetenskap, wijsheid, filosofie; opstellen aangeboden aan Hendrik van Riessen bij zijn afscheid als hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Assen: Van Gorcum.
- BLOMBERG, D. (Ed.). 1996. *Human being; essays dedicated to Sturat Fowler*. Melbourne: Association for Christian Scholarship/Sydney: National Institute for Christian Education.
- BRIL, K.A., HART, H. & KLAPWIJK, J. (Eds.). 1973. The idea of Christian philosophy; essays in honour of D.H.Th. Vollenhoven. *Philosophia Reformata*, 38:1-232. Kampen: Kok.
- BRIL, K.A. (Ed.). 2005. *D.H.Th. Vollenhoven: Wijsgerig woordenboek*. Amstelveen: De Zaak Haes.
- CONRADIE, H., VAN DER MERWE, N.T., VAN DER WALT, B.J. & VAN JAARVELD, B.J. (Eds.). 1975. Social theory and practice. Crosscuts and perspectives; philosophical essays in honour of prof. J.A.L. Taljaard. Uitgawe van *Koers*, XL (4,5,6):221-424.)
- DE GAAY FORTMAN, W.F. et al. (Eds.). 1965. *Philosophy and Christianity; philosophical essays dedicated to prof. dr. Herman Dooyeweerd*. Amsterdam: North-Holland.
- FOWLER, S. 1995. *The oppression and liberation of modern Africa*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies.
- FRIESEN, J.G. 2006. Book review of J. Stellingwerff: Geschiedenis van de Reformatorische Wijsbegeerte. *Philosophia Reformata*, 71(2):193-195.
- GOUDZWAARD, D. 1984. *The idols of our time*. Downers Grove: Inter Varsity.
- HENDERSON, R.D. 1994. *Illuminating law; the construction of Herman Dooyeweerd's philosophy (1918-1928)*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- KALSBECK, L. 1975. *Contours of a Christian philosophy; an introduction to Herman Dooyeweerd's thought*. Toronto: Wedge Pub. Foundation.
- KLAPWIJK, J. 1980. Honderd jaar filosofie aan de Vrije Universiteit. In: Van Os, M. & Wieringa, W.J. (Eds.), *Wetenskap en rekenschap 1880-1980; een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeskouwing aan de Vrije Universiteit*. Kampen: J.H. Kok. pp. 529-593.
- KLAPWIJK, J. 1987. Reformational Philosophy on the boundary between the past and the future. *Philosophia Reformata*, 52(2):101-134.
- KOCK, P. de B. 1970. *Christelike Wysbegeerte; inleiding*. Bloemfontein: SACUM.
- KOCK, P. de B. 1972. *Christelike Wysbegeerte; standpunte en probleme*. Bloemfontein: SACUM.
- KOK, J.H. 1992. *Vollenhoven; his early development*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.

- KOK, J.H. 1998. *Patterns of the Western mind; a Reformed Christian perspective*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- KOK, J.H. (Ed.) 2001. *Marginal existence; essays dedicated to John C. vander Stelt*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- KRAAY, J. & TOL, A. (Eds.). 1979. *Hearing and doing; philosophical essays dedicated to H.E. van Runner*. Toronto: Wedge Pub. Foundation.
- LATEGAN, L.O.K. & SMIT, J.H. (Eds.). 2006. Tyd- en kontekstueel relevante filosofie. Bloemfontein: Vereniging vir Christelike Hoër Onderwys. Spesiale uitgawe opgedra aan prof. D.F.M. Strauss: *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 42:1-269.
- LATEGAN, L.O.K., STRAUSS, D.F.M. & VAN DER MERWE, J.C. (Eds.). 2001. *Die etos van menswees; opstelle in die Etiek en Filosofie opgedra aan prof. J.H. Smit*. Bloemfontein: Vereniging vir Christelike Hoër Onderwys.
- MARSHALL, P. & GILBERT, L. 1988. *Heaven is not our home; learning to live in God's creation*. Nashville: Word Publishing.
- MCINTIRE, C.J. (Ed.). 1985. *The legacy of Herman Dooyeweerd; reflections on critical philosophy in the Christian tradition*. Lanham: University Press of America.
- NAUGLE, D.K. 2002. *Worldview; the history of a concept*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- POPMA, K.J. e.a. 1974. *Het leven beschouwd; facetten van het werk van prof. dr. K.J. Popma. Feestbundel ter gelegenheid van zijn afscheid op 1 Juni 1974*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- SHAW, M.R. 1986. Developing an African Christian worldview. *East African Journal of Evangelical Theology*, 5(2): 49-55.
- SMIT, J.H., STRAUSS, S.A. & STRAUSS, P.J. (Eds.). 1992. *Reformasie in ootmoed; opstelle opgedra aan professor Pieter de Bruyn Kock in lewe professor in Wysbegeerte aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat*. Bloemfontein: Vereniging vir Christelike Hoër Onderwys.
- SPIER, J.M. 1966. *An introduction to Christian philosophy*. Nutley, New Jersey: The Craig Press.
- STELLINGWERFF, J. 1992. *D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978); reformator der Wijsbegeerte*. Baarn: Ten Have.
- STELLINGWERFF, J. 2006. *Geskiedenis van de reformatorische wijsbegeerte*. Amersfoort: Stichting voor Reformatorische Wijsbegeerte.
- STOKER, H.G. 1933a. *Die nuwere wysbegeerte aan die Vrije Universiteit*. Pretoria: De Bussy.
- STOKER, H.G. 1933b. *Die Wysbegeerte van die Skeppingsidee*. Pretoria: De Bussy.
- STOKER, H.G. 1961. *Beginsels en metodes in die wetenskap*. Potchefstroom: Pro Rege Pers.
- STOKER, H.G. 1967. *Oorsprong en rigting*. Vol. 1. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
- STOKER, H.G. 1970. *Oorsprong en rigting*. Vol. 2. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
- STOKER, H.G. 1971. *Truth and reality; philosophical perspectives on reality dedicated to prof. dr. H.G. Stoker/Waarheid en werklikheid; wysgerige perspektiewe op die werklikheid opgedra aan prof. dr. H.G. Stoker*. Braamfontein: De Jong's Bookshop/Boekhandel De Jong.

- STRAUSS, H.J. 1964. *Christelike wetenskap en Christelike onderwys*. Bloemfontein: Sacum.
- STRAUSS, H.J. (Red.). s.j. *Wysgerige temas; 'n keur van Christelik-wysgerige opstelle uit die pen van wyle prof. dr. Erasmus Albertus Venter*. Bloemfontein: Sacum.
- TALJAARD, J.A.L. 1957. Prof. dr. H.G. Stoker. *Die Bulletin van die Afrikaanse Letterkundige Vereniging*, 5(1):2-19.
- TALJAARD, J.A.L. 1976. *Polished lenses; a philosophy that proclaims the sovereignty of God over creation and also over every aspect of human activity*. Potchefstroom: Pro Rege Pers.
- VAN DER GOOT, J. (Ed.). 1981. *Life is religion; essays in honor of H.E. van Runner*. St. Catherines, Ontario: Paideia Press.
- VAN DER LAAN, H. 2000. *Jan Woltjer (1849-1917): filosoof, classicus, pedagoog*. Amsterdam: V.U. Uitgeverij.
- VAN DER WALT, B.J. 1984. Heildronk op 'n filosoof. *Koers*, 49:1-11. (Huldigingsuitgawe aan prof. J.A.L. Taljaard.)
- VAN DER WALT, B.J. 1988. Mens- en Christenwees in Afrika. Potchefstroom: IRS. (Ook in Engels: Being human and being a Christian in Africa).
- VAN DER WALT, B.J. 1989. Antheunis Janse van Biggekerke (1890-1960); mōrester van 'n twintigste-eeuse reformasie. Potchefstroom. IRS.
- VAN DER WALT, B.J. 1994. The crying need for a Christian worldview and Christian philosophy in Africa. *Orientation; international circular of the Potchefstroom University for Christian Higher Education*, no. 71-74; 162-207, Jan.-Dec.
- VAN DER WALT, B.J. 2000. Visie op die werklikheid; die bevrydende krag van 'n Christelike lewensbeskouing en filosofie. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- VAN DER WALT, B.J. 2004a. The liberating message; a Christian worldview for Africa. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa.
- VAN DER WALT, B.J. 2004b. Antheunis Janse of Biggekerke (1890-1960) – morning star of a twentieth century reformation. *Koers*, 69(2) : 221 - 258.
- VAN DER WALT, B.J. 2006a. The philosophy of D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978) with special reference to his historiography of philosophy. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 42(1&2):35-59.
- VAN DER WALT, B.J. (Red.) 2006b. Sola gratia. Christelik-filosofiese studies; Festschrift opgedra aan prof. N.Theo van der Merwe (1932-2004). Spesiale uitgawe: *Koers*, 71(1):i-xxv, 1-318.
- VAN DIJK, W.K., STELLINGWERFF, J. et al. (Reds.). 1961. *Perspectief; feestbundel van de jongeren bij het vijftienvintig jarig bestaan van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*. Kampen: J.H. Kok.
- VAN RIESEN, H., KLAPWIJK, J., DE BOER, Th., VAN DER MERWE, N.T., SANTEMA, J.H. & SMIT, M.C. (Reds.).1972. *Communication and confrontation (opgedra aan S.U. Zuidema)*. Van Gorcum: Assen.
- VENTER, E.A. s.j.(a). *Die ontwikkeling van die Westerse denke*. Bloemfontein: SACUM.
- VENTER, E.A. s.j.(b). *Die gelowige in die samelewing*. Bloemfontein: SACUM.
- VERBURG, M.E. 1989. *Herman Dooyeweerd*. Baarn: Bosch & Keunings.

- WALSH, B.J. & MIDDLETON, J.R. 1984. The transforming vision; shaping a Christian worldview. Downers Grove: Inter Varsity.
- WESSELS, F. (Red.). s.j. Op al Sy akkers; gedenkskrif opgedra aan prof. H.J. Strauss by geleentheid van sy silwerjubiläum as hoogleraar aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat. Bloemfontein: SACUM.
- WOLTERS, A.M. 1985. Creation regained; Biblical basics for a Reformational worldview. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- ZUIDEMA, S.U. & POPMA, K.J. (Reds.). 1951. Wetenschappelijke bijdragen door leerlingen van dr. D.H.Th. Vollenhoven aangeboden ter gelegenheid van zijn 25-jarig hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit.